

Ks. RAFAŁ PIETRUCZUK*

WYKŁADY Z PISMA ŚWIĘTEGO W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ IM. JANA PAWŁA II W LATACH 1918-2018

Treść: Wstęp, 1. Pismo Święte jako dusza teologii; 1.1. *Geneza chrześcijańskiego pojmowania teologii*, 1.2. *Źródła chrześcijańskiej teologii*; 2. Biblistyka a formacja intelektualna alumnów; 3. Wykłady z Pisma Świętego w siedleckim seminarium w latach 1918-2018; 4. Sylwetki siedleckich biblistów; Zakończenie; Streszczenie; Summary: The Holy Scriptures Lectures at the St. John Paul II Major Seminary of the Diocese of Siedlce from 1918 to 2018; Bibliografia.

Słowa kluczowe: Biblia, biblistyka, teologia, formacja do kapłaństwa, wyższe seminarium duchowne, historia.

Keywords: Bible, biblical studies, theology, priestly formation, major seminary, history.

Wstęp

Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu *Dei Verbum* Soboru Watykańskiego II w punkcie 24. zachęca, by studium Pisma Świętego było uważane za „duszę teologii”¹. Ojcowie soborowi podkreślają w ten sposób bardzo ważną prawdę dotyczącą wszelkiego chrześcijańskiego namysłu teologicznego: podobnie jak dusza w ludzkim ciele ożywia je i sprawia, że człowiek nie jest tylko kolejnym gatunkiem przyrody ożywionej, tak słowo

* Autor, urodzony w 1980 roku, pochodzi w parafii św. Józefa w Siedlcach. Ukończył Wyższe Seminarium Duchowne diecezji siedleckiej im. Jana Pawła II. Świecenia prezbiteratu przyjął w 2005 r. W latach 2007-2009 studiował w Jerozolimie na *Studium Biblicum Franciscanum*. Po otrzymaniu dyplomu Formacji

126

Boże, utrwalone pod natchnieniem na piśmie, powinno stale ożywiać dociekania teologów, zamieniać naukowe rozważania w żywy przekaz wiary w Boga, który przychodzi i w swojej łaskawości postanawia „objawić siebie samego i ujawnić nam tajemnicę swej woli” (DV, 2). Do tej soborowej zachęty nawiązał Benedykt XVI, przemawiając w 2009 r. do profesorów i studentów Papieskiego Instytutu Biblijnego, obchodzących 100-lecie istnienia tej ważnej rzymskiej uczelni: *Wspólnie pragniemy, aby w tym zlaicyzowanym świecie Pismo Święte stało się nie tylko duszą teologii, ale także źródłem duchowości i mocy wiary wszystkich wierzących w Chrystusa*². Obecny papież emeryt wyraził w ten sposób przekonanie, które od samego początku towarzyszyło wszelkim wysiłkom ewangelizacyjnym Kościoła: *wiara rodzi się z tego, co się słyszy, tym zaś, co się słyszy jest słowo Chrystusa*” (Rz 10,17³). To przekonanie powinno w sposób szczególny stanowić kontekst formacji do kapłaństwa. Ci, którzy w przyszłości mają innym obwieszczać Dobrą Nowinę o Chrystusie, Odkupicielu i Zbawcy ludzkości, poprzez kontakt ze słowem Bożym, które kształtuje ich duchowość oraz stanowi podstawę formacji intelektualnej, mają rzeczywiście stać się Jego uczniami poprzez wsłuchiwanie się w Jego słowo⁴.

Podstawowym środowiskiem formacji do kapłaństwa jest seminarium duchowne⁵. To właśnie w trakcie formacji seminaryjnej alumni są wprowadzani w duchowość opartą o słuchanie słowa Bożego oraz otrzymują gruntowne przygotowanie teologiczne oparte na fundamencie Pisma Świętego. W niniejszym artykule przyjrzymy się soborowemu

Biblijnej przeniósł się do Rzymu i kontynuował studia na papieskim uniwersytecie *Santa Croce*. W 2011 r. uzyskał licencjat z teologii biblijnej, na podstawie pracy: *Avete inteso che fu detto: Amerai il tuo prossimo e odierai il tuo nemico. Il lógion Mt 5,43 nel contesto della tradizione biblica e giudaica*, napisanej pod kierunkiem prof. Michelangelo Tábet. Wykłada Pismo Święte w siedleckim seminarium (od 2011 r.), Instytucie Teologicznej w Siedlcach (od 2012 r.) oraz w nowicjacie Księża Marianów w Skórcu (od 2013 r.). Obecnie jest doktorantem teologii biblijnej na UKSW w Warszawie.

¹ „Teologia święta opiera się, jako na trwałym fundamencie, na pisanym słowie Bożym łącznie z Tradycją świętą. W nim znajduje swe najgruntowniejsze umocnienie i stale się odmładza, badając w świetle wiary wszelką prawdę ukrytą w misterium Chrystusa. Pisma zaś święte zawierają słowo Boże, a ponieważ są natchnione, są one naprawdę słowem Bożym. Niech przeto studium Pisma św. będzie jakby duszą teologii świętej. Tymże słowem Pisma św. żywi się również korzystnie i święcie się przez nie rozwija posługa słowa, czyli kaznodziejstwo, katecheza i wszelkie nauczanie chrześcijańskie, w którym homilia liturgiczna winna mieć szczególne miejsce” (DV, 24).

² Benedykt XVI, *L'osservatore Romano*, 2 (2010), s. 23.

³ Cytaty biblijne zaczerpnięte zostały z Biblii Tysiąclecia, wyd. 5.

⁴ Być uczniem Jezusa, to przede wszystkim Mu towarzyszyć, jak mówi *Posynodalna Adhortacja Ojca Świętego Jana Pawła II Pastores dabo vobis* (= PDV) w odniesieniu do Mt 3,13-15: „*«Aby Mu towarzyszyli»: czytając te słowa nietrudno zrozumieć, że Jezus pragnie „towarzyszyć powołaniu” Apostołów. Kiedy ich powołał i zanim jeszcze rozesłał — lecz właśnie po to, aby móc ich wysłać na głoszenie nauki — Jezus prosi, by spędzili z Nim pewien „czas” poświęcony formacji i pogłębieniu więzów jedności i przyjaźni. Chce skierować do nich katechezę bardziej gruntowną niż ta, która przeznaczona jest dla ludu (por. Mt 13,11); pragnie, by byli świadkami Jego cichej modlitwy do Ojca (por. J 17,1-26; Łk 22,39-45)” (PDV, 42).*

⁵ Zob. PDV, 60-62.

określeniu studium Pisma Świętego jako *duszy teologii* (1), ukażemy podstawowy zarys współczesnej biblistyki i jej aktualne zaadoptowanie do warunków seminaryjnej formacji intelektualnej (2), opiszemy dzieje wykładów z Pisma Świętego w ostatnich 100 latach istnienia diecezji siedleckiej (3) oraz podamy charakterystykę postaci wybitnych biblistów związanych z *Alma Mater* siedleckiego prezbiterium (4).

1. Pismo Święte jako „dusza teologii”

Rozpoczęliśmy nasz tekst od odniesienia do soborowego stwierdzenia, iż Pismo Święte ma być *jakby duszą świętej teologii* (DV, 24). Aby lepiej zrozumieć doniosłość tych słów, przyjrzymy się terminowi *teologia* od strony filologicznej, następnie jak kształtowało się jego rozumienie w pierwszych wiekach chrześcijaństwa oraz zastanowimy się nad źródłami myśli teologicznej.

1.1 Geneza chrześcijańskiego pojmowania teologii.

Termin *teologia* ma swoje korzenie w greckiej starożytności. Wywodzi się od greckiego rzeczownika *θεολογία* (gr. τέλος – „cel”, gr. λόγος – *dyskurs, doktryna*), który pierwotnie oznaczał *mówienie o bogach* lub *mówienie o rzeczach boskich* i używany był przez Greków poszukujących przyczyn celowych zauważalnego w przyrodzie projektu lub celu⁶. Pierwotnie posługiwali się nim twórcy greckiej mitologii, którzy za pomocą narracji ukazywali rzeczywistość greckiego panteonu. Następnie *mówienie o bogach* zostało włączone w rygorystyczny tok myślenia filozoficznego. Jako pierwszy słowa *θεολογία* użył Platon. Wg niego filozofia ma za zadanie ustalenie kryteriów właściwego myślenia o bogach poprzez krytyczną interpretację mitów, co w swoich konsekwencjach ma doprowadzić do ukształtowania religijnej świadomości o państwie. Uczeń Platona, Arystoteles, wprost przeciwstawił mitologii swój program filozoficzny, umieszczając w jego centrum *filozofię pierwszą*, nazywając ją także *nauką teologiczną*. Jej głównym przedmiotem jest „Pierwsza Zasada”, do której dostęp można uzyskać za pomocą rozumu filozoficznego abstrahującego od mitologii. Idea teologii opartej na myśleniu filozoficznym w późniejszym okresie została określona mianem „teologii naturalnej” i jako taka została włączona do stoickiego trójpodziału zaproponowanego przez rzymskiego uczonego Warrona (116-27 przed Chr.): *teologia mityczna/poetycka*, zawarta w mitach, *teologia państwowa/polityczna*, zajmująca się oficjalnym kultem bogów, *teologia naturalna*, filozofia rozważająca istnienie i naturę boga⁷.

⁶ Por. R. Romizi, *Greco antico. Vocabolario greco italiano etimologico e ragionato*, Bologna 2007³, s. 612; G. Vesey – P. Foulkes (red.), „Teologia”, *Filozofia. Słownik encyklopedyczny*, Warszawa 1997, s. 320.

⁷ Por. M. Przanowski, *Wstęp do teologii 7a. „Teologia” i „teolog” – krótka historia terminów*, <http://www.szkolateologii.dominikanie.pl/summa/wstep-do-teologii-7-teologia-i-teolog-krotka-historia-rozumienia-128>

Wcześni myśliciele chrześcijańscy podchodzili do słowa *θεολογία* z ostrożnością (np. św. Justyn). Używali go w polemice z religią pogańską opisując za jego pomocą mitologiczne przedstawianie nieistniejących bóstw (np. Klemens Aleksandryjski). Wykorzystanie tego terminu w odniesieniu do myśli chrześcijańskiej stało się możliwe, gdy jego pogańskie rozumienie zaczęło zanikać i można było odwoływać się bezpośrednio do jego etymologii. Klemens Aleksandryjski i Orygenes przeciwstawiali myśli pogańskiej *mówienie o Bogu* zgodne z Objawieniem. W konsekwencji chrześcijańska doktryna stała się teologią zgodną z prawdą (Klemens Aleksandryjski), zaś Biblia zaczęła być postrzegana jako medium przekazujące teologię, czyli mówią o Bogu (Orygenes). Syna Bożego określono mianem *teologa*, gdyż to właśnie On objawia uczniom Ojca (Orygenes, Grzegorz z Nazjanzu). W wyniku procesu zmiany znaczeniowej teologia zaczęła być rozumiana jako naukowe rozprawianie o Bogu⁸. Mianem *teologów*, czyli mówiących o Bogu, określano wielkie postacie biblijne, takie jak Mojżesz, prorocy, św. Jan Chrzciciel czy św. Paweł. Tytuł ten przypisywano także wybitnym myślicielom chrześcijańskim, np. św. Bazylemu, św. Grzegorzowi z Nazjanzu, który nazywany był także Grzegorzem Teologiem⁹.

Współcześnie teologia definiowana jest jako *poznawanie dokonywane w świetle wiary nadprzyrodzonej i rozumu naturalnego, prowadzące do głębszego rozumienia i przyjęcia Objawienia Bożego oraz trwania w osobowej komunii z Bogiem*¹⁰. Poznanie teologiczne dokonuje się zatem dzięki połączonemu wysiłkowi wiary, rozumianej jako nadprzyrodzona łaska, oraz rozumu, który dzięki stwórczemu zamysłowi Boga wpisany jest w naturę człowieka. Cele teologii podane w powyższej definicji – rozumienie i przyjęcie Objawienia Bożego oraz trwanie w komunii z Bogiem – są nawzajem od siebie zależne. Lepsze zrozumienie słów i czynów Boga (DV, 2) prowadzi do silniejszego z Nim zjednoczenia, zaś doświadczenie Jego bliskości sprawia, że właściwa interpretacja Objawienia staje się pewniejsza.

1.2 Źródła chrześcijańskiej teologii.

Jak zauważyliśmy wcześniej, dla starożytnych Greków źródłem, na którym opierali swoją znajomość bóstw, początkowo była mitologia, zaś w późniejszym okresie filozoficzne myślenie o Pierwszej Zasadzie rządzącej światem. Dla chrześcijan, wierzących w Boga

-terminow/ (24.09.2018).

⁸ Pierwszym przypadkiem użycia terminu „teologia” w tytule dzieła chrześcijańskiego jest „Teologia kościelna” autorstwa Euzebiusza z Cezarei. Św. Augustyn definiował teologię jako „refleksję lub rozprawianie o rzeczach Bożych” (*de divinitate ratio sive sermo*).

⁹ Por. M. Przanowski, *Wstęp do teologii 7b. „Teologia” i „teolog” – krótka historia terminów*, <http://www.szkolateologii.dominikanie.pl/summa/wstep-do-teologii-7-teologia-i-teolog-krotka-historia-terminow-cd/> (24.09.2018).

¹⁰ E. Wójcik, „Teologia”, E. Gigiewicz (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. XIX, Lublin 2014, s. 654.

w Trójcy Jedynej, który objawia siebie człowiekowi, podstawowym źródłami teologii są te wszystkie miejsca, z których może być zaczerpnięte słowo Boże. Do najbardziej istotnych należy zaliczyć: Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu jako spisane słowo Boże; przekazywanie kerygmatu apostołskiego (jako treść i proces); aktualne przepowiadanie doktrynalne¹¹.

Jak czytamy w *Dei Verbum*: Święta teologia opiera się na spisanym słowie Bożym w łączności ze świętą Tradycją jakby na trwałym fundamencie. W nim coraz bardziej się ugruntowuje i odmładza, zgłębiając w świetle wiary całą prawdę zawartą w tajemnicy Chrystusa. Święte Pisma zawierają bowiem słowo Boga, a jako natchnione rzeczywistość są słowem Boga (DV, 24). Dostęp do Objawienia możliwy jest dzięki jego przekazywaniu (*transmissio*)¹², czyli dzięki przekazowi, który go nie deformuje, ale pozwala poznać w formie integralnej. W innym miejscu *Dei Verbum* czytamy: Bóg postanowił najłaskawiej, aby to, co dla zbawienia wszystkich narodów objawił, pozostało na zawsze zachowane w całości i przekazywane było wszystkim pokoleniom (DV, 7). Widzimy, że wg Bożego zamysłu Objawienie ma być przekazywane w całości, czyli bez utraty jego poszczególnych elementów. Aby było to możliwe, jak czytamy w tym samym punkcie: Chrystus Pan, w którym całe objawienie Boga najwyższego znajduje swe dopełnienie (por. 2 Kor 1,3; 3,16; 4,6), polecił Apostołom, by Ewangelię przyobiecaną przedtem przez Proroków, którą sam wypełnił i ustami własnymi obwieścił, głosili wszystkim, jako źródło wszelkiej prawdy zbawiennej i normy moralnej, przekazując im dary Boże (DV, 7). Początkiem i paradygmatem chrześcijańskiego przekazywania Objawienia jest zatem głoszenie przez Apostołów Dobrej Nowiny o wypełnieniu się w Chrystusie zbawienia zapowiedzianego przez starotestamentalnych Proroków¹³.

W dalszej części tekstu konstytucji dogmatycznej o Objawieniu ojcowie soborowi piszą: Polecenie to zostało wiernie wykonane przez Apostołów, którzy nauczaniem ustnym, przykładami i instytucjami przekazali to, co otrzymali z ust Chrystusa, z Jego zachowania się i czynów, albo czego nauczyli się od Ducha Świętego, dzięki Jego sugestii, jak też przez tych Apostołów i mężów apostołskich, którzy wspierani natchnieniem tegoż Ducha Świętego, na piśmie utrwalili wieść o zbawieniu (DV, 7). Od strony praktycznej przekaz Ewangelii w czasach apostołskich polegał na *nauczaniu ustnym, przykładach i instytucjach*, które przechowały wiernie zarówno Jezusowe nauczanie, jak zachowanie i czyny. Temu przekazywaniu całego Chrystusa towarzyszyła asystencja Ducha Świę-

¹¹ Por. G.L. Müller, *Dogmatyka katolicka* (tłum. W. Szymona), Kraków 2015, s. 91

¹² Por. KKK, 74-100.

¹³ Por. M. Przanowski, *Wstęp do teologii 8. Źródła teologii*, <http://www.szkolateologii.dominikanie.pl/summa/wstep-do-teologii-8-zrodla-teologii/> (24.09.2018).

tego, który zarówno *sugerował*, to znaczy pomagał w lepszym zrozumieniu głoszonego Objawienia, jak i poprzez charyzmat natchnienia inspirował utrwalenie „wieści o zbawieniu” na piśmie¹⁴.

Konstytucja mówi także o kolejnym etapie przekazywania Ewangelii, jaką jest ustanowienie Nauczycielskiego Urzędu Kościoła: *Aby zaś Ewangelia była zawsze w swej całości i żywotności w Kościele zachowywana, zostawili Apostołowie biskupów jako następców swoich przekazując im swoje stanowisko nauczycielskie* (DV, 7). Poprzez sukcesję apostołską biskupi stali się kontynuatorami misji zleconej przez Jezusa Apostołom. Punkt 7. konstytucji kończy się słowami, które bezpośrednio wskazują na stale aktualne źródła teologii: *„Tak więc Tradycja święta i Pismo święte obu Testamentów są jakby zwierciadłem, w którym Kościół pielgrzymujący na ziemi ogląda Boga, od którego wszystko otrzymuje, aż zostanie doprowadzony do oglądania Go twarzą w twarz, takim jaki jest (por. 1 J 3,2), (DV, 7)”*¹⁵.

Podsumowując bieżące zagadnienie można stwierdzić, że mówienie uczniów Jezusa o Bogu, czyli cała chrześcijańska *θεολογία* swój początek ma w Tradycji i Piśmie Świętym, rozumianym jako jedność obydwu Testamentów.

2. Bibliistyka a formacja intelektualna alumnów.

Encyklopedia Katolicka definiuje bibliistykę jako *zespół dyscyplin naukowych, których celem jest ustalenie tekstu i poprawne odczytanie treści objawienia Bożego zawartego w Biblii*¹⁶. Realizując swoje zadania współczesna bibliistyka podejmuje badania nad Pismem Świętym z zakresu historii literatury, religii oraz teologii, a za cel stawiając sobie *pokonanie dystansu dzielącego, czasy autorów i pierwszych adresatów tekstów biblijnych od epoki nam współczesnej, aby w ten sposób doprowadzić do poprawnego zaktualizowania przesłania tych tekstów tak, by mogły przyczyniać się do podtrzymywania żywej wiary wyznawców Chrystusa*¹⁷.

Dzięki zakorzenieniu w starożytności bibliistyka może być zaszeregowana do dyscyplin historycznych, a za sprawą bazowania na tekstach da się ją zakwalifikować do lingwistyki. Poddaje analizie nie tylko księgi kanoniczne Pisma Świętego, ale także apokryfy, świadectwa archeologiczne i pisemne przekazy zachowane na terenie Bliźniaczej Wschodu i basenu Morza Śródziemnego. Bibliistyka dzielona jest zazwyczaj

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ J. Kudasiewicz, „Bibliistyka”, Encyklopedia katolicka, t. II, Lublin 1976, s. 511.

¹⁷ Papieska Komisja Biblijna, *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele* (tłum. K. Romaniuk), Poznań 1994, s. 64.

na trzy działy: nauki wprowadzające (nauka języków, historia czasów ST i NT, literatury i religii), egzegeza Starego lub Nowego Testamentu, teologia biblijna¹⁸.

Do metod używanych we współczesnej biblistyce należą m.in. metoda historyczno-krytyczna (krytyka tekstu; semantyka słów, zdań całych tekstów; krytyka literacka; krytyka form; krytyka tradycji; krytyka redakcji), analiza literacka (analiza retoryczna, analiza narratywna i analiza semiotyczna). Ponadto w drugiej połowie XX w. pojawiły się koncepcje, wg których należy także zwracać uwagę na tekst w całości, w jego ostatecznej postaci (podejście kanoniczne, historia oddziaływania tekstu – tzw. *Wirkungsgeschichte*). Pytając o wagę tekstu biblijnego dla współczesnego człowieka, nauki humanistyczne proponują także w badaniu Pisma Świętego podejście socjologiczne, przez antropologię kulturową, podejście psychologiczne i psychoanalityczne¹⁹.

Już z naszych wcześniejszych obserwacji wynika, że na wszystkich poziomach przygotowania do kapłaństwa szczególną uwagę należy poświęcić Pismu Świętemu. Najnowsze *Ratio fundamentalis*, wydane przez Kongregację ds. Duchowieństwa w 2016 r., mówią o wprowadzeniu alumnów w świat Biblii, wymienia kilka zasadniczych działań: konieczność odpowiedniej introdukcji, która za cel będzie miała zapoznanie z podstawowymi metodami egzegetycznymi; zapoznanie z naturą i rozwiązaniami podstawowych problemów hermeneutycznych; poznanie całego Pisma Świętego, zrozumienie najważniejszych wydarzeń biblijnej historii zbawienia i cech charakterystycznych poszczególnych ksiąg; przyswojenie przez seminarzystów teologicznej syntezy Objawienia Bożego, zgodnej z Magisterium Kościoła; poznanie podstawowych elementów języka hebrajskiego i greki biblijnej, co ma umożliwić kontakt z oryginalnymi tekstami biblijnymi²⁰.

W chwili obecnej czynione są wysiłki w celu zaadoptowania *Ratio fundamentalis* z 2016 r. do realiów Kościoła w Polsce. Dopóki to nie nastąpi, polskie seminaria, w tym siedleckie, formują alumnów wg wskazań praktycznych zawartych w *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia*, zatwierdzonym przez Kongregację ds. Wychowania Katolickiego w 1999 r. Jak nietrudno się domyślić, dokument ten podkreśla, że wykształcenie biblijne ma szczególne znaczenie dla formacji alumnów. Wskazuje, iż: biblijna formacja intelektualna ma być podstawą właściwego przygotowania teologicznego przyszłych prezbiterów; powinna obejmować wszystkie księgi Pisma Świętego, uwzględniając treść teologiczną

¹⁸ Por. J.M. Wiegard, „Biblistyka”, w: F. Kogler – R. Egger-Wenzel – M. Ernst (red.), *Nowy leksykon biblijny*, Kielce 2011, s. 82.

¹⁹ Tamże, s. 82.

²⁰ Por. Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, Watykan 2016, ss. 80-81; dokument został udostępniony na stronie internetowej: <http://www.clerus.va/content/dam/clerus/Ratio%20Fundamentalis/Dar%20powołania%20do%20kapłaństwa.pdf> (26.09.2018).

charakterystyczną dla każdej z nich; dla opanowania poprawnej metody egzegetycznej niezbędne jest uprzednie wprowadzenie ogólne i nauki pomocnicze²¹.

Wykładowcy omawiający poszczególne kwestie teologiczne zawarte w tekstach natchnionych powinni uwzględniać tematykę innych wykładów, takich jak teologia dogmatyczna czy moralna. W ten sposób alumni mają szansę zapoznania się z szerokim biblijnym fundamentem nauczanych przez Kościół prawd teologicznych²².

Podając formalną strukturę studiów seminaryjnych *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* z 1999 r. włącza wykłady z Pisma Świętego do grupy obowiązkowych przedmiotów biblijno-patrologicznych, wyliczając kolejno:

- 1) Historię i geografę biblijną,
- 2) Wprowadzenie do Pisma Świętego,
- 3) Egzegezę Starego Testamentu,
- 4) Egzegezę Nowego Testamentu,
- 5) Teologię biblijną²³.

Ad 1

Podstawowym celem wykładu Historii i geografii biblijnej jest wprowadzenie alumnów w dzieje objawiania się Boga, od momentu stworzenia świata, aż po epokę Kościoła. Służy temu uważna lektura następujących ksiąg: Rdz; Wj 1-20; Lb 10-36; Joz; Sdz 1-2, 1 i 2 Sm; 1 i 2 Krl; Ezd; Ne; 1 Mch; Łk i Dz. Informacje w nich zawarte należy uzupełnić o podstawowe wiadomości z historii Bliskiego Wschodu oraz geografii i archeologii Ziemi Świętej. Dla właściwego zrozumienia historii biblijnej oraz jej etapów niezbędne jest zaznajomienie z soborową konstytucją *Dei Verbum*. Program wykładu może być następujący: wprowadzenie do lektury Konstytucji *Dei Verbum*; historia biblijna i jej główne etapy; wybrane zagadnienia z geografii i archeologii biblijnej²⁴.

Ad 2

Wprowadzenie do Pisma Świętego ma przygotować alumnów do pracy z Pismem Świętym. W ramach wykładu mają być poruszone zagadnienia: tekst Pisma Świętego, natchnienie biblijne, kanon Ksiąg Świętych, hermeneutyka biblijna, apokryfy, proforystyka pastoralna²⁵.

²¹ Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, Częstochowa 1999, ss. 162-163.

²² Tamże, s. 163.

²³ Tamże, s. 140.

²⁴ Tamże, s. 163.

²⁵ Tamże, s. 164.

Ad 3

W ramach wykładu Egzegezy Starego Testamentu należy przeprowadzić introdukcję szczegółową oraz egzegezę perykop szczególnie uwypuklających myśl teologiczną pojedynczych ksiąg, jak i grup do jakich one należą. Proponowany program: Pięcioksiąg (Rdz, Wj, Kpł, Lb, Pwt), dzieło deuteronomistyczne (Joz, Sdz, 1-2 Sm, 1-2 Krl), dzieło kronikarza (1-2 Krn, Ezd, Ne), księgi historyczno-dydaktyczne (Lm, Ba, List Jr, Rt, Tb, Jdt, Est, 1 Mch), księgi prorockie (wiek VIII: Am, Oz, Mi, Iz I; wiek VII: So, Na, Ha, Jr; czasy niewoli: Ez, Iz II; po niewoli: Iz III, Ag, Za I, Ml, Za II, Abd, Jl, Jon), księgi dydaktyczne/mądrościowe (Hi, Prz, Pnp, Syr, Dn, 2 Mch, Mdr), Psalmi²⁶.

Ad 4

Wykład Egzegezy Nowego Testamentu powinien uwzględniać jedną z podstawowych zasad hermeneutyki biblijnej i teologicznej, a mianowicie prymat Ewangelii pośród innych ksiąg Pisma Świętego. Jako Dobra Nowina o Jezusie Chrystusie, Synu Bożym (por. Mk 1,1), stanowi ona szczyt i swego rodzaju skrót całej Biblii. Podobnie, jak w przypadku egzegezy starotestamentalnej, introdukcja szczegółowa oraz egzegeza wybranych perykop poszczególnych ksiąg nowotestamentalnych powinna uwzględniać ich podział na grupy: ewangelie synoptyczne (Mk, Mt, Łk) + Dz, listy św. Pawła (Rz, 1-2 Kor, Ga, Ef, Flp, Kol, 1-2 Tes, 1-2 Tm, Tt, Flm) + Hbr, listy katolickie (1-2 P, Jud), dzieło Janowe (J, 1-3 J, Ap)²⁷.

Ad 5

Celem zajęć z Teologii biblijnej jest nauczenie alumnów metody opracowania tematu teologicznego w oparciu o Pismo Święte. Wykładowca w porozumieniu z profesorem dogmatyki powinien ustalić jako temat wykładu konkretną prawdę objawioną, by ukazać jej rozwój na kartach Biblii. Ważną rzeczą jest podkreślanie jedności Objawienia zawartego w obu Testamentach²⁸.

Oprócz wymienionych powyżej przedmiotów obowiązkowych *Ratio* wspomina także o dwóch lektoratach pełniących rolę pomocniczą w poznawaniu Pisma Świętego: język grecki, język hebrajski²⁹.

Ad 1

W ramach zajęć z języka greckiego alumni mają poznać podstawowe zasady gramatyki tzw. greki *koine*, aby następnie pod kierownictwem wykładowcy przyjrzeć się w greckim oryginale tym tekstom Pisma Świętego, które mają zasadnicze znaczenie dla

²⁶ Tamże, s. 164-165.

²⁷ Tamże, s. 165-166.

²⁸ Tamże, s. 166.

²⁹ Tamże, s. 142-143.

Ad 2

Podobny cel mają fakultatywne zajęcia z języka hebrajskiego. Poznanie alfabetu oraz podstawowych zasad gramatyki biblijnego hebrajskiego ma umożliwić alumnom pracę (przy użyciu słownika) z oryginalnym tekstem Pisma Świętego.

3. Wykłady z Pisma Świętego w siedleckim seminarium w latach 1918-2018.

Historia wykładów z Pisma Świętego w seminarium diecezji siedleckiej odzwierciedla skomplikowane losy samej diecezji, która mimo, iż istnieć zaledwie 200 lat, doświadczyła wielu trudnych momentów, z kasatą włącznie. W niniejszym opracowaniu skupimy się na okresie po wskrzeszeniu diecezji w 1918 r.

Bp Henryk Przeździecki, pierwszy ordynariusz odrodzonej diecezji podlaskiej (1918-1939), zadanie zorganizowania seminarium powierzył jako regensowi (rektorowi) ks. Tadeuszowi Osińskiemu, proboszczowi parafii Radzyń Podlaski. Już w 1918 r. sprowadzono do Janowa Podlaskiego alumnów, którzy do tej pory ze względu na kasatę diecezji odbywali formację w seminarium lubelskim. W 1919 r. ks. Osiński z powodu słabego zdrowia zrezygnował z powierzonej mu funkcji, a seminarium zajął się bp Czesław Sokołowski. Uroczyste otwarcie nastąpiło 8 października 1919 r., kiedy to formację do kapłaństwa rozpoczęło 39 alumnów, odbywających formację na wszystkich latach studiów³¹. W latach 1919-1939 święceń prezbiteratu udzielono 263 absolwentom. Początkowo formacja trwała pięć lat. Od 1931 r. wydłużono ją o rok. I tak, pierwsze dwa lata poświęcone były studium filozofii, zaś cztery kolejne studium teologii³².

Po wybuchu II wojny światowej seminarium janowskie znalazło się bardzo trudnym położeniu. Na jesieni 1939 r. jego majątek został rozgrabiony. Wojska niemieckie zniszczyły m.in. liczącą 7 tysięcy tomów bibliotekę. Bp Czesław Sokołowski zdecydował się w 1940 r. przenieść seminarium do Siedlec, wykorzystując sprzęt tamtejszego gimnazjum biskupiego, a alumnów umieszczając w domu księży emerytów³³.

³⁰ Tamże, s. 211.

³¹ Por. L. Balicki, *Wyższe Seminarium Duchowne diecezji siedleckiej czyli podlaskiej w latach 1919-1939*, „Roczniki Humanistyczne” 2 (1984), s. 200.

³² Por. K. Matwiejuk, *Pratulin i jego duchowe dziedzictwo*, Siedlce 2015, s. 203-204; Z. Sobolewski, *Imię Twoje wystawiamy. Dzieje diecezji siedleckiej (1818-2018)*, Siedlce 2017, s. 123

³³ Por. K. Matwiejuk, dz. cyt., s. 203-205.

W okresie międzywojennym i w trakcie II wojny światowej pośród wykładowców następowała szybka rotacja. Dotyczyła ona także wykładowców biblistyki oraz przedmiotów pomocniczych, których lista przedstawia się następująco (kolejność alfabetyczna)³⁴:

- ks. Czyżak – Język hebrajski, język grecki,
- ks. Antoni Gilewski – Egzegeza praktyczna,
- ks. Mateusz Jeż – Archeologia biblijna,
- ks. Jarosław Karpan Kozłowski – Język hebrajski, język grecki, egzegeza praktyczna,
- ks. Aleksander Lipiński – Egzegeza ST i NT, geografia i archeologia biblijna, hermeneutyka, język hebrajski,
- ks. mgr Kazimierz Miszczak – Egzegeza ST i NT, Wstęp do Pisma Świętego, język grecki,
- ks. Józef Opiełka – Język hebrajski, język grecki,
- ks. Czesław Pniewski – Wstęp do Pisma Świętego, archeologia biblijna,
- ks. dr Józef Pyziołek – Wstęp do Pisma Świętego, archeologia biblijna, język hebrajski, język grecki,
- ks. A. Szlagowski – Wstęp do Pisma Świętego,
- ks. mgr lic Piotr Szpilewicz – Wstęp do Pisma Świętego, archeologia biblijna, język hebrajski, język grecki, egzegeza ST i NT, hermeneutyka, historia biblijna,
- ks. dr Karol Wróbel – Język grecki.

Już po wakacjach 1944 r. alumni wrócili do pierwotnego budynku. W latach 1952-1957 studiujący na I i II roku przebywali w Drohiczynie, gdzie zaszła potrzeba zabezpieczenia budynków kościelnych przed zajęciem ich przez władze cywilne³⁵. W 1957 r. bp Ignacy Świrski podjął decyzję budowy nowego gmachu seminaryjnego. Mimo, że utworzono nawet Komitet Budowy Seminarium i zaczęto gromadzić materiały budowlane, przedsięwzięcie odsunęło się w czasie ze względu na nieprzychylność władz państwowych. Uległa ona osłabieniu dopiero po 1970 r. wskutek protestów społecznych. W latach 1972-74 do budynku przy siedleckiej katedrze dobudowano nowe, dwukondygnacyjne skrzydło od strony północno-zachodniej (pokoje dla alumnów, dwie kaplice, aula, refektarz, sale wykładowe, biblioteka). Po pięciu latach dobudowano trzecie piętro (pokoje dla alumnów, sale wykładowe)³⁶.

³⁴ K. Kusiak, Wykłady w WSD na podstawie protokołów sesji profesorskich, maszynopis.

³⁵ Por. J. Łoniewski, 45 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Drohiczynie (1951-1996), „Studia Teologiczne Białystok, Drohiczyn Łomża”, 15 (1997), s. 229.

³⁶ Por. K. Matwiejuk, dz, cyt., s. 205.

Wzrost liczby powołań spowodował konieczność powrotu do myśli o budowie całym nowym gmachu, który znajdowałby się na terenie sprzyjającym formacji alumnów i odpowiadałby współczesnym standardom. Dzięki ogromnemu wsparciu finansowemu ks. infułata Antoniego Chojeckiego (od czasów powojennych mieszkającego w USA) w latach 1985-1990 w Nowym Opolu pod Siedlcami, na ziemi ofiarowanej przez rodzinę Przyborowskich (Paulin, zm. 1990, Genowefa, zm. 2008, Marian, zm. 2010), wybudowano kompleks budynków, który poświęcony został 24 czerwca 1990 r. przez prymasa Polski, kard. Józefa Glempa. W nowym miejscu mogło podjąć studia nawet 160 alumnów³⁷. W 2015 r. seminarium w Opolu Nowym obchodziło 25-lecie funkcjonowania. Z tej racji w katedrze siedleckiej miała miejsce uroczysta Eucharystia z udziałem abp. Wojciecha Polaka prymasa Polski.

Po II wojnie światowej wykłady z biblistyki oraz nauk pomocniczych prowadzone były przez następujących księży (kolejność alfabetyczna)³⁸:

- ks. dr Marian Bednarczyk – Wstęp do Pisma Świętego, historia i geografia biblijna, język grecki, seminarium naukowe,
- ks. dr Adam Dybek – Egzegeza NT, seminarium naukowe,
- ks. dr Grzegorz Domański – Egzegeza NT,
- ks. mgr lic. Andrzej Głasek – Egzegeza NT,
- bp prof. Zbigniew Kiernikowski – wykłady monograficzne,
- ks. prof. Roman Krawczyk – Wstęp do Pisma Świętego, historia zbawienia, Egzegeza ST i NT,
- ks. dr Marek Major – Pismo Święte - Egzegeza ST i NT,
- ks. mgr Kazimierz Miszczak – Egzegeza ST i NT, wstęp do Pisma Świętego, język grecki,- ks. dr Andrzej Oworuszko – Egzegeza ST, ćwiczenia ze ST,
- ks. mgr lic. Rafał Pietruczuk – Historia i geografia biblijna, wstęp do Pisma Świętego, egzegeza NT, ćwiczenia ze ST i NT, język hebrajski,
- ks. prof. Ryszard Rubinkiewicz³⁹ – Egzegeza ST,
- ks. dr Stanisław Siwiec – Wstęp do Pisma Świętego, seminarium naukowe, teologia biblijna NT, język grecki,
- ks. mgr lic. Piotr Szpilewicz – Wstęp do Pisma Świętego, archeologia biblijna, język hebrajski, język grecki, egzegeza ST i NT, hermeneutyka, historia biblijna.

³⁷ Tamże, s. 206-209.

³⁸ K. Kusyk, art. cyt.

³⁹ Wykładowca Instytutu Biblijnego KUL, por. A. Tronina, *Pół wieku lubelskiej szkoły biblijnej (1956-2006)*, „The Biblical Annals” 3 (2013) por. s. 128.

4. Sylwetki siedleckich biblistów.

Na zakończenie pracy przedstawimy charakterystykę kilku ważniejszych biblistów siedleckich. W prezentacji zastosowany będzie porządek alfabetyczny.

Ks. dr Marian Bednarczyk

Urodził się 1 października 1933 r. w miejscowości Końskie (województwo świętokrzyskie). W 1936 r. jego rodzina przeprowadziła się do Hajnówki (województwo podlaskie). Po ukończeniu miejscowego Liceum Ogólnokształcącego na jesieni 1953 r. wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego w Drohiczynie nad Bugiem. Świecenia prezbiteratu otrzymał 29 czerwca 1959 r. w Drohiczynie. Po święceniach krótko pracował jako wikariusz w parafii Narodzenia NMP i św. Mikołaja w Bielsku Podlaskim, a następnie w Ostrożanach. Na jesieni 1960 r. przeszedł do pracy duszpasterskiej na terenie diecezji siedleckiej, czyli podlaskiej. Dnia 15 października 1960 r. mianowany został kapelanem szpitala w Węgrowie, jednakże sprzeciw władz państwowych spowodował, że już 24 listopada 1960 r. przeniesiono go na stanowisko wikariusza w parafii Korytnica Łaskarzewska, gdzie posługiwał przez trzy lata. Od 15 maja 1963 r. był wikariuszem parafii św. Mikołaja w Międzyrzeczu Podlaskim. Problemy zdrowotne wyłączały go z regularnej pracy duszpasterskiej, dlatego na początku 1964 r. przyjął funkcję kapelana Sióstr Nazaretanek w Łukowie, gdzie posługiwał do końca życia⁴⁰.

Praca w charakterze kapelana pozwoliła ks. Marianowi podjąć studia na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, gdzie w latach 1968-1970 ukończył studium pastoralne. Następnie w latach 1970-1975 podjął zaoczne studia magisterskie w zakresie biblijno-pastoralnym na Wydziale Teologicznym Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Dnia 11 czerwca 1975 r. uzyskał tytuł magistra. Studia na kursie doktoranckim w latach 1975-78 zwieńczył publiczną obroną rozprawy doktorskiej, pt. „Relacja o zwiastowaniu narodzenia Jana Chrzciciela (Łk 1,5-25) w świetle współczesnych metod biblijnych”; napisana pod kierunkiem ks. prof. Jana Łacha⁴¹.

Jako doktor teologii biblijnej począwszy od roku akademickiego 1993-1994 był wykładowcą Starego i Nowego Testamentu w Instytucie Teologicznym⁴² w Siedlcach. Zaś od

⁴⁰ Por. J. Babik, *Ks. prałat dr Marian Bednarczyk (1993-2010)*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie”, 3 (2011), s. 129; M. Czubak, *Takich ludzi się nie zapomina*, <http://www.echokatolickie.pl/index.php?str=100&id=2111&idd=14> (2018-09-24).

⁴¹ Por. M. Czubak, art. cyt.

⁴² Instytucja afiliowana do Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie – Sekcja św. Jana Chrzciciela, przygotowująca kadry świeckie do prowadzenia lekcji religii, zob. P. Kindracki, *Kształtowanie kadry katechetycznej w diecezji siedleckiej*, w: B. Błoński – R. Dmowski – D. Wereda (red.), *Diecezja Siedlecka 1818-2018. Studia i materiały z dziejów*, Siedlce 2018, s. 268-271.

19 września 1996 r. do stycznia 2007 r. prowadził zajęcia w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Siedleckiej w Opolu Nowym. Wykładał m.in. Wprowadzenie Ogólne do Pisma Świętego, Historię i geografię Biblijną, Egzegezę NT, oraz Podstawy języka Greckiego. Na prowadzonym przez niego seminarium naukowym alumni przygotowywali prace magisterskie z teologii biblijnej. Warto nadmienić, że ks. Marian był założycielem i pierwszym dyrektorem Katolickiego Liceum Ogólnokształcącego im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Łukowie (lata 1990-2004). Zmarł 3 marca 2010 r. po kilkumiesięcznej chorobie nowotworowej⁴³.

Bp prof. Zbigniew Kiernikowski

Biskup Zbigniew Kiernikowski, ordynariusz diecezji siedleckiej w latach 2002-2014 (od 2014 r. biskup legnicki), urodził się 2 lipca 1946 r. w Szmarzewie (województwo wielkopolskie). Jako świeżo upieczony absolwent Liceum Ogólnokształcącego we Wrześni w 1964 r. rozpoczął studia na Politechnice Poznańskiej. Ukończywszy pierwszy rok zdecydował się przerwać naukę na tej uczelni i złożył papiery do Prymasowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Gnieźnie (PWSD). Święcenie prezbiteratu otrzymał 6 czerwca 1971 r. Rok posługiwał w charakterze wikariusza w parafii w Trzemesznie. W 1972 r. został skierowany na studia specjalistyczne na Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie, gdzie w 1976 r. uzyskał licencjat *in re biblica*. W 1981 r. obronił na tej samej uczelni rozprawę doktorską pt. *Le crescita della comunità e il dinamismo della vita cristiana rispecchiate nella dinamica del testo della Lettera ai Colossesi*, a tym samym otrzymał tytuł doktora nauk biblijnych⁴⁴.

Na jesieni 1981 r. rozpoczął pracę dydaktyczną w PWSD w Gnieźnie (Homiletyka, Wstęp do Nowego Testamentu, List do Filipian, List do Rzymian, św. Paweł – życie, działalności i teologia). W gnieźnieńskim PWSD pełnił także posługę wychowawcy alumnów, najpierw jako prefekt (1981-1982), a następnie wicerektor (1982-1986). Przedmioty biblijne wykładał także w innych instytucjach kościelnych: Wyższe Seminarium Duchowne Zgromadzenia Księży Ducha Świętego w Bydgoszczy (1982-1986) oraz Prymasowski Instytut Kultury Chrześcijańskiej im. Kard. Stefana Wyszyńskiego w Gnieźnie i Bydgoszczy (1983-1986). Popularyzował wiedzę biblijną prowadząc kursy w ramach *formatio permanens* księży oraz formacji sióstr zakonnych⁴⁵.

⁴³ Por. M. Czubak, art. cyt.

⁴⁴ Por. W. Chrostowski, *Biskup prof. dr hab. Zbigniew Kiernikowski*, w: W. Chrostowski (red.), *Nie wstydzę się Ewangelii. Księga pamiątkowa dla biskupa Zbigniewa Kiernikowskiego w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa 2011, s. 9-10.

⁴⁵ Tamże, s. 10.

W roku 1983 wydał drukiem fragmenty rozprawy doktorskiej napisanej na *Biblicum*, zaś w 1985 r. opublikował na łamach periodyków „Rivista Biblica”, „Wiadomości Archidiecezji Gnieźnieńskiej” pierwsze artykuły naukowe, a we „Współczesnej Ambonie” pierwsze materiały homiletyczne⁴⁶.

Ważnym momentem w życiu bpa Zbigniewa była nominacja na wicerektora (jesień 1986), a następnie rektora (jesień 1987) Papieskiego Instytutu Polskiego w Rzymie. Realizacja postawionych przed nim zadań wymagała zaangażowania na wielu płaszczyznach. Oprócz systematycznej troski o księży mieszkających w trakcie rzymskich studiów specjalistycznych na terenie Instytutu, zorganizował pięć sympozjów poświęconych różnym aspektom życia księdza-kapłana, założył serię wydawniczą „Papieski Instytut Polski w Rzymie. Historia i współczesność”, przeprowadził prace remontowe i renowacyjne. Pomimo wielu obowiązków związanych z tą ważną dla polskiego Kościoła rzymską instytucją, kontynuował pracę dydaktyczną w PWSD (intensywne kursy semestralne), a nawet rozpoczął prowadzenie wykładów na rzymskich uczelniach: Papieski Uniwersytet Urbaniana (1987-2002), Papieski Uniwersytet św. Tomasza z Akwinu (od 1991). Kontynuował także wydawania artykułów naukowych i popularnonaukowych. Przygotował dwie pozycje książkowe: *Dwoje jednym ciałem w Chrystusie* (Warszawa 1999), *Eucharystia i jedność* (Częstochowa 2000)⁴⁷. W latach 1992-1999 na falach Radia Watykańskiego wygłosił sześć cykli konferencji. W 2001 r. Centralna Komisja do spraw Stopni i Tytułów Naukowych przyznała mu tytuł doktora habilitowanego (w Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego)⁴⁸.

Okres rzymski zakończył się 28 marca 2002 r., kiedy to został mianowany biskupem siedleckim. Jego dotychczasowe doświadczenia, zdobyta wiedza, a także upór i pracowitość niezwykle skutecznie kształtowały całą posługę biskupią. Jego zaangażowanie na wielu polach funkcjonowania wspólnoty diecezjalnej, od przepowiadania i celebrowania sakramentów, po działanie w ramach mecenatu sztuki, opisał obecny biskup pomocniczy diecezji siedleckiej, bp Piotr Sawczuk: „Ksiądz Biskup przez 10 lat pokazał, że jest pastorem, który w pierwszym rzędzie sam słucha Chrystusa i do tego prowadzi również swoich diecezjan. Jest pewien, że takie szczere stawianie wobec słowa Bożego zmienia ludzki sposób myślenia, każe człowiekowi nieustannie się nawracać. Można powiedzieć, że wie to po sobie. Wydaje się, że właśnie takie patrzyenie Jubilate oraz domaganie się podobnego

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Pełna lista publikacji bp-a Zbigniewa do roku 2012: B. Kondracka (oprac.), *Publikacje biskupa Zbigniewa Kiernikowskiego*, w: W. Chrostowski (red.), *Nie wstydzę się Ewangelii*, dz. cyt., s. 585-610.

⁴⁸ Por. W. Chrostowski, *Biskup...*, s. 10-11; https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=93286&_k=h4ghqk (25.09.2018).

patrzenia od wiernych jest znamienym rysem jego posługi biskupiej⁴⁹.

W czasie pasterskiej posługi w Kościele siedleckim bp Zbigniew wielką troską otaczał seminarium duchowne, podejmując zajęcia w ramach wykładów monograficznych oraz wygłaszając liczne konferencje formacyjne, zaadresowane zarówno do alumnów, jak i formatorów. Ponadto wykładał na kilku innych uczelniach: Papieski Uniwersytet św. Tomasza z Akwinu – *Angelicum* w Rzymie (do 2005), Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu (od 2001), Akademia Podlaska w Siedlcach (2003-2006; obecnie Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny)⁵⁰.

W ramach polskiego episkopatu był członkiem Komisji do spraw Formacji Duchowieństwa, Komisji Duszpasterskiej, Zespołu ds. kontaktów z Episkopatem Francji, Ogólnopolskiego Komitetu Organizacyjnego Obchodów 1050. Rocznicy Chrztu Polski. Był delegatem apostolskim ds. obrządku bizantyjsko-słowiańskiego. Uczestniczył w pracach dwóch Synodów Biskupów w Watykanie: Eucharystia w życiu i misji Kościoła (2005), Słowo Boże w życiu i misji Kościoła (2008) oraz w kongresie „Pismo Święte w życiu Kościoła”, zorganizowanym w Watykanie dla uczczenia 40. rocznicy proklamacji przez Sobór Watykański II Konstytucji Dogmatycznej o Objawianiu Dei Verbum⁵¹.

Na przestrzeni lat angażował się w działalność kilku stowarzyszeń promujących Pismo Święte w Polsce i za granicą, m.in. *Evangelium und Kultur* (Niemcy), Stowarzyszenie Biblistów Polskich. Był członkiem Rady Naukowej czasopisma „Teologia i Człowiek” oraz „Teologicznych Studiów Siedleckich”. Zainicjował powstanie Katechizmu Siedleckiego⁵².

Od kilkudziesięciu lat zaangażowany jest w ruchy odnowy Kościoła. W latach 60-tych uczestniczył w rekolekcjach oazowych prowadzonych przez Sługę Bożego ks. Franciszka Blachnickiego, natomiast w czasie studiów rzymskich zapoznał się z Drogą Neokatechumenalną. Uczestniczył w pracach przygotowujących polskie wydanie Biblii Jerozolimskiej (wydanej w 2006 r.). Jako pierwszy z polskich biskupów założył bloga e-Rozmowy o Dobrej Nowinie⁵³, na którym systematycznie zamieszcza teksty rozważań i prowadzi dyskusje z czytelnikami⁵⁴.

Bp Zbigniew otrzymał następujące nagrody i wyróżnienia: nagrodę UMK za książkę *Dobra nowina dla grzesznika* (Pelplin 2004) oraz za książkę *Światło i moc liturgii. Katechezy*

⁴⁹ P. Sawczuk, *Dziesięć lat w służbie Kościoła siedleckiego*, w: M. Czubak – B. Kondracka – M. Paluszkiwicz (red.), *Posłuszeństwo Ewangelii – Eucharystia. Księga jubileuszowa dedykowana biskupowi Zbigniewowi Kiernikowskiemu w 10. Rocznicę sakry biskupiej i posługi pasterskiej w diecezji siedleckiej*, Siedlce 2012, s. 225.

⁵⁰ Por. W. Chrostowski, *Biskup...*, dz. cyt., s. 12.

⁵¹ Tamże, s. 12.

⁵² Tamże, s. 12.

⁵³ Por. Z. Kiernikowski, *e-Rozmowy o Dobrej Nowinie*, <http://blogs.radiopodlasie.pl/bp/> (25.09.2018).

⁵⁴ Por. W. Chrostowski, *Biskup...*, dz. cyt., s. 13.

liturgiczne, cz. I, Warszawa-Siedlce 2004, wyróżnienie Rektora UMK za zaangażowanie i przygotowanie uroczystości wręczenia tytułu doktora *honoris causa* UMK Ojcu Świętemu Janowi Pawłowi II (2004), nagrodę Rektora UMK stopnia III (2005), medal honorowy za zasługi dla Siedleckiego Towarzystwa Naukowego, Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski nadany przez prezydenta Lecha Kaczyńskiego za wybitne zasługi w pracy duszpasterskiej i naukowej oraz w działalności na rzecz rozwoju kultury (2009). Dnia 12 czerwca 2012 r. przyznano mu tytuł profesora nauk teologicznych. W 2014 r. papież Franciszek mianował bpa Zbigniewa Kiernikowskiego biskupem legnickim⁵⁵.

Ks. prof. Roman Krawczyk

Urodził się 6 października 1951 r. w Parysowie (województwo mazowieckie). W latach 1970-1976 odbył formację w Wyższym Seminarium Duchownym diecezji siedleckiej, zakończoną święceniami kapłańskimi 5 czerwca 1976 r. Po święceniach został skierowany w charakterze wikariusza do parafii w Łochowie (1976-1978). Następnie w latach 1978-1981 odbywał studia specjalistyczne w Instytucie Nauk Biblijnych w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, gdzie w 1979 r. uzyskał licencjat z teologii w zakresie nauk biblijnych na podstawie pracy pt. *Rdz 3 w świetle interpretacji etiologicznej*, zaś w 1981 r. doktorat na podstawie rozprawy pt. *Biblijna koncepcja świata w księgach mądrościowych Starego Testamentu*⁵⁶. Po uzyskaniu doktoratu przebywał w Rzymie na rocznym urlopie naukowym (Papieski Instytut Biblijny), zaś w maju 1982 r. udał się do Izraela, gdzie poznawał realia Ziemi Świętej. W 1988 r. habilitował się w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Rozprawa habilitacyjna pt. *Antropologiczne tradycje Księgi Rodzaju w Księdze Syracha. Studium egzegetyczno-teologiczne* została wydana w 1987 r. przez Siedleckie Wydawnictwo Diecezjalne. Tytuł naukowy profesora teologii uzyskał 22 grudnia 1995 r.⁵⁷.

Na przestrzeni kilkudziesięciu lat wykładał na wielu uczelniach kościelnych i państwowych. Pracę dydaktyczną rozpoczął 1 października 1982 r., kiedy to został mianowany wykładowcą Pisma Świętego w Wyższym Seminarium Duchownym w Siedlcach. W latach 1990-1996 pełnił funkcję rektora tegoż seminarium. Ponadto od 1993 r. związany jest z Papieskim Wydziałem Teologicznym w Warszawie, gdzie kolejno był mianowany na stanowisko docenta, profesora nadzwyczajnego (od 1995), profesora

⁵⁵ Tamże, s. 14; Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 czerwca 2012 r., w: Monitor Polski, Warszawa 24 lipca 2012 r. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20120000524/O/M20120524.pdf> (25.09.2018).

⁵⁶ Por. A. Tronina, *Pół wieku...*, s. 128.

⁵⁷ Por. J. Gmitruk, *Kalendarium biograficzne ks. profesora Romana Krawczyka*, w: *Z Chrystusem w służbie Bogu i ludziom. Księga jubileuszowa z okazji 60. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej księdza profesora Romana Krawczyka* (red. J. Gmitruk – A. Wielgosz), Warszawa – Siedlce 2012, ss. 21-22.

zwyczajnego (od 1995). Od 1991 r. podjął wykłady zleczone w Instytucie Filologii Polskiej w Wyższej Szkole Rolniczo-Pedagogicznej (dzisiejszy Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny) w Siedlcach, zaś od 1996 r. objął stanowisko profesora nadzwyczajnego, a od 1999 r. profesora zwyczajnego tejże uczelni. Od 1998 r. rektor WSRP powołał go na kierownika Katedry Historii i Kultury Antycznej w Instytucie Historii. Przez dwie kadencje (lata 2006-2009 i 2009-2012) pełnił funkcję dyrektora tegoż Instytutu. Jako profesor nadzwyczajny od 2001 r. pracował na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, gdzie pełnił także funkcję kierownika Katedry Teologii Biblijnej (2002), kierownika Katedry Teologii biblijnej Starego Testamentu (2002-2003) oraz prodziekana Wydziału Teologii ds. Nauki (2002-2003)⁵⁸.

Ważnym wymiarem uczestnictwa ks. Romana w życiu naukowym polskich uczelni jest jego udział w roli recenzenta dorobku naukowego kandydatów do tytułu profesora (2x nadzwyczajnego i 5x zwyczajnego), doktora habilitowanego (3x) i doktora (11x). Jest promotorem czterech doktoratów i ponad 200 magisteriów. Jego własny dorobek naukowy liczy ponad 300 pozycji naukowych i popularnonaukowych⁵⁹. Składają się na niego zarówno opracowania monograficzne (15 książek), jak i studia, rozprawy, prace zbiorowe, artykuły, recenzje, ekspertyzy i projekty badawcze. Artykuły jego autorstwa drukowane były w wielu czasopismach, m.in. „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, „Collectanea Theologica”, „Ateneum Kapłańskie”, „Studia Płockie”, „Studia Podlaskie”, „Teologiczne Studia Siedleckie”, „Studia Elbląskie”, „Studia Warmińskie”, „Warszawskie Studia Teologiczne”⁶⁰.

Oprócz pracy na wymienionych wcześniej uczelniach wielokrotnie przebywał na stażach i wykładach gościnnych w centrach naukowych poza granicami Polski, m.in. Uniwersytet im. K. Kupały w Grodnie (1999). Należy także do wielu stowarzyszeń naukowych, m.in. Stowarzyszenie Biblistów Polskich (od 2004), Siedleckie Towarzystwo Naukowe (od 2006), Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne Oddział w Siedlcach (od 2010)⁶¹.

Pełnił wiele funkcji kościelnych, zarówno na forum Kościoła diecezjalnego, jak i krajowego. W latach 1984-1986 był kierownikiem Diecezjalnego Duszpasterstwa dla kapłanów. Posługiwał jako proboszcz w parafii Krzymosze (1986-1988) oraz Brzozowica Duża (1996-1999). Był członkiem II Komisji Przygotowawczej II Synodu Plenarnego Polski (od 1989), przewodniczącym Komisji ds. Nauczania Wiary II Synodu Diecezji Siedleckiej

⁵⁸ Por. J. Gmitruk, *Kalendarium...*, art. cyt., s. 21-23.

⁵⁹ Pełna lista publikacji Księdza Profesora do roku 2011: A. Wielgosz, Bibliografia publikacji Ks. prof. dr. hab. Romana Krawczyka w układzie chronologicznym, w: *Z Chrystusem w służbie Bogu i ludziom*, dz. cyt., s. 25-44.

⁶⁰ Por. J. Gmitruk, art. cyt., s. 23-24.

⁶¹ Tamże, s. 23.

(1989-1991), przewodniczącym Komisji ds. Duchowieństwa II Synodu Diecezji Siedleckiej (od 1991), członkiem Rady Kapłańskiej Diecezji Siedleckiej (1991-1996), członkiem Kolegium Konsultorów Diecezji Siedleckiej (1993-1996). Przyznano mu wiele odznaczeń naukowych i kościelnych, m.in. kanonik gremialny Kapituły Katedralnej w Siedlcach (od 1991), prałat honorowy Jego Świątobliwości Jana Pawła II (od 1994), dziekan Kapituły Katedralnej w Siedlcach (od 2018), laureat Nagrody im. Ludomira Benedytkowicza za rok 2000, Medal im. Księżej Aleksandry Ogińskiej (2006), Medal XX-lecia Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego (2008), Medal honorowy za Zasługi dla Siedleckiego Towarzystwa Naukowego (2009) i Medal za Zasługi dla Siedleckiej Uczelni (2011)⁶².

Ks. dr Marek Major

Urodził się dnia 14 czerwca 1945 r. w Siedlcach. Po zdaniu egzaminów maturalnych w Gimnazjum im. Bolesława Prusa w 1963 r. wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego im. Benedykta XV w Siedlcach. Święcenia prezbiteratu przyjął 31 maja 1969 r. w siedleckiej katedrze. Po święceniach posługiwał jako wikariusz w parafiach Korytnica Łaskarzewska (1969-1971) i Miedzna (1971)⁶³.

W sierpniu 1971 r. został zwolniony z obowiązków wikariusza i skierowany na studia magisterskie z zakresu Pisma Świętego na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, które ukończył z wynikiem bardzo dobrym w 1973 r., uzyskując tytuł licencjata z teologii i stopień magistra nauk biblijnych. Następnie udał się do Rzymu, by kontynuować naukę w Papieskim Instytucie Biblijnym. W 1976 r. uzyskał stopień naukowy licencjata nauk biblijnych (*Licentiatatus in Re Biblica*). W pracy licencjackiej badał Psalm 24. Po uzyskaniu zgody na dalsze studia w Jerozolimie, udał się do Izraela, by rozpocząć przygotowania do doktoratu na *Studium Biblicum Franciscanum*, franciszkańskiej uczelni podlegającej Papieskiemu Uniwersytetowi Antonianum w Rzymie. Tytuł doktora teologii ze specjalizacją biblijną otrzymał w 1979 r. na podstawie rozprawy pt. *Acelandama nell'ombra dei tradimento di Giuda. Studio esegetico, storico e archeologico*⁶⁴.

Po powrocie do kraju posługiwał w charakterze wikariusza w parafii Mordy, a następnie w parafii katedralnej w Siedlcach oraz prowadził wykłady z Pisma Świętego w Wyższym Seminarium Duchownym w Siedlcach. Był lubiany i szanowany przez uczniów, o czym może świadczyć fakt, iż często zapraszany był na prymicje w charakterze kaznodziei. W roku 1981 został mianowany proboszczem Parafii Paprotnia. Na przełomie lat 1983-1984 przebywał w Rzymie, gdzie uczestniczył w sympozjum naukowym *Figura*

⁶² Por. tamże, s. 24.

⁶³ Por. H. Sidorczyk, *Wspomnienie o śp. ks. profesorze Marku Majorze (1945-2000)*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 2-5 (2002), s. 178.

⁶⁴ Tamże.

WYKŁADY Z PISMA ŚWIĘTEGO W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM DIECEZJI SIEDLECKIEJ W LATACH 1918-2018
Mądrości a Chrystologia na Papieskim Instytucie Biblijnym. Od czasu studiów doktoranckich przewodniczył pielgrzymkom do Ziemi Świętej⁶⁵.

Na własną prośbę w 1987 r. został zwolniony z obowiązków proboszcza Parafii Parotnia. W dalszym jednak ciągu prowadził wykłady z Pisma Świętego w siedleckim seminarium. Często był proszony o prowadzenie rekolekcji. Był członkiem Rady Kapłańskiej (1980-1995), brał także udział w pracach Diecezjalnej Komisji Liturgicznej⁶⁶.

Począwszy od 1991 r. rozpoczął pracę duszpasterską w Ordynariacie Polowym Wojska Polskiego. Jako kapelan towarzyszył żołnierzom w Polskim Kontyngencie Wojskowym UNDOF w Siłach Rozdzielająco-Obszerwacyjnych Organizacji Narodów Zjednoczonych w Syrii (1992 i 1996). Po powrocie, w latach 1992-1996, pełnił urząd proboszcza parafii garnizonowej Najświętszego Serca Pana Jezusa w Siedlcach. Dnia 15 sierpnia 1996 r. został awansowany na stopień majora. Tego samego roku na kilka miesięcy ponownie udał się do Syrii. Po powrocie po raz kolejny posługiwał jako proboszcz w kościele garnizonowym w Siedlcach. W Katolickim Radio Podlasie prowadził cotygodniową audycję *Na prawo patrz*⁶⁷.

W latach 1997-1998 był członkiem Rady Kapłańskiej w Ordynariacie Polowym Wojska Polskiego. W 1999 r. został mianowany proboszczem parafii wojskowej św. Stanisława BM w Radomiu. W czasie tej posługi rozwinęła się u niego choroba nowotworowa, która bardzo szybko zmusiła go do wycofania się z czynnego duszpasterstwa. Na kilka ostatnich miesięcy przeniósł się do Siedlec i zamieszkał w domu kapłańskim przy ul. Floriańskiej. Zmarł w szpitalu w Warszawie 10 kwietnia 2000 r.⁶⁸

W czasie Mszy Świętej pogrzebowej sprawowanej 13 kwietnia wg ceremoniału wojskowego biskup polowy Sławoj Leszek Głódź kreśląc postać zmarłego powiedział: „Ksiądz Marek wiedział i wierzył, że stanie przed bramą śmierci. Przeszedł swoją drogę krzyżową do stacji XI i XIV, a w grobie zmartwychwstałego Chrystusa był i modlił się. Nikt z nas nie żyje dla siebie. Ksiądz Marek dzielił się swoim kapłaństwem i wiedzą z kapłanami, ludźmi, żołnierzami. Budował Kościół w ludzkich sercach. Włączył się w nurt nowych czasów i przemian w Ojczyźnie. Dobre czyny są trwalsze niż śmierć, dobro nie umiera”⁶⁹.

⁶⁵ Tamże, s. 179.

⁶⁶ Tamże, s. 179.

⁶⁷ Tamże, s. 180.

⁶⁸ Tamże, s. 180-181.

⁶⁹ Tamże, s. 181.

Ks. mgr lic. Piotr Szpilewicz

Przyszedł na świat 10 maja 1906 r. w Dąbrowie Górniczej. Lata nauki szkolnej odbywał pod znakiem ciągłych przeprowadzek. Jego rodzina najpierw w 1909 r. przeprowadziła się do Kielc, następnie w 1911 r. do Siedlec. Tutaj uczęszczał do progimnazjum oraz rozpoczął naukę w rosyjskim gimnazjum. W latach 1915-1917 nastąpiła kolejna przeprowadzka, tym razem do Moskwy, gdzie uczestniczył w zajęciach w byłym gimnazjum warszawskim. Po powrocie do Siedlec w latach 1917-1921 kontynuował naukę w gimnazjum państwowym im. Hetmana Stanisława Żółkiewskiego. Odkrywając głos powołania kapłańskiego zgłosił się do bursy biskupiej prowadzonej w Białej Podlaskiej przez księży salezjanów oraz uczęszczał do bialskiego gimnazjum im. Jana Ignacego Kraszewskiego. Po roku ponownie wrócił do Siedlec, gdzie ostatecznie ukończył naukę na poziomie gimnazjalnym. Jako świeżo upieczony maturzysta został przyjęty na drugi rok studiów filozoficznych w Seminarium Duchownym w Janowie Podlaskim⁷⁰.

Bezpośrednio po święceniach prezbiteratu, udzielonych 2 września 1928 r., został skierowany na studia specjalistyczne na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie 2 grudnia 1931 r. zdobył tytuł magistra teologii w zakresie nauk biblijnych. Wskutek przeszkód, które nie pozwoliły mu od razu wyjechać do Rzymu, by tam kontynuować studia na Papieskim Instytucie Biblijnym, rozpoczął przygotowywanie doktoratu w Warszawie. W tym samym czasie został mianowany wykładowcą w seminarium w Janowie Podlaskim. Wyjazd na studia do Rzymu ostatecznie miał miejsce na jesieni 1937 r. Dnia 6 lipca 1939 r. uzyskał dyplom licencjata nauk biblijnych⁷¹.

Czas II wojny światowej to przede wszystkim posługa duszpasterska: krótkie zastępstwo proboszcza w Pratulinie, urząd administratora parafii Warszawice, urząd administratora parafii Ostrówek i pobyt w parafii Osieck w charakterze rezydenta z prawami wikariusza. Po zakończeniu działań wojennych został mianowany administratorem parafii Parysów, zaś w uznaniu za ofiarną pracę profesorską i duszpasterską został obdarzony tytułem kanonika *ad instar*⁷².

Dnia 15 września 1946 r. wrócił na stanowisko profesora seminarium. Od 1950 r. łączył tę pracę z posługą duszpasterską. Był kolejno administratorem parafii w Platerowie (1950), Niemojkach (1951-1954), Łosicach (1954-1958), Okrzei (1958-1960), Dęblinie (1960-1965), Suchożebrach (1965-1971) i Domanicach (1971-1978). Dnia 5 lutego 1964 został obdarzony godnością kanonika honorowego Kapituły Katedralnej Siedleckiej⁷³.

⁷⁰ Por. S. Siwiec, *Śp. ks. kan. mgr. Piotr Szpilewicz*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie”, 11 (1978), s. 355-356.

⁷¹ Tamże, s. 355-356.

⁷² Tamże, s. 356.

⁷³ Tamże, s. 357.

Mimo wielu zajęć duszpasterskich oraz ciągle zmieniających się parafii, utrzymywał stałą więź z seminarium, kontynuując pracę dydaktyczną oraz uczestnicząc w ważniejszych wydarzeniach. Swoją wiedzę specjalistyczną nieustannie pogłębiał poprzez czytanie bieżącej literatury fachowej oraz uczestnictwo w kongresach teologicznych. Wymiernym skutkiem tej ciągłej aktualizacji wiedzy oraz znajomości w środowisku polskich biblistów było powierzenie mu opracowania wielu artykułów w *Podręcznej Encyklopedii Biblijnej*⁷⁴ oraz uczestnictwa w tłumaczeniu Pisma Świętego z języków oryginalnych (przygotował tłumaczenie 1 Krl). Zmarł 20 marca 1978 r.⁷⁵

Zakończenie

Papież Franciszek w Adhortacji Apostolskiej *Evangelii gaudium* pisze: „Istotne jest, aby Słowo radykalnie ubogacało katechezę i wszystkie wysiłki podnajmowane w celu przekazywania wiary. Ewangelizacja wymaga zażyłości ze Słowem Bożym, a to wymaga, żeby diecezje, parafie i wszystkie wspólnoty katolickie proponowały poważne i wytrwałe studiowanie Biblii, jak również promowały jej modlitewne czytanie osobiste i wspólnotowe” (EG, 174). Te papieskie słowa są szczególnym wezwaniem dla odpowiedzialnych za przygotowanie kolejnych pokoleń kapłanów. Bliska znajomość Pisma Świętego, rozumianego zarówno jako „dusza teologii”, jak i pokarm dla duchowego wzrostu, powinna być stałym i podstawowym elementem formacji kandydatów do prezbiteratu.

Wyższe Seminarium Duchowne diecezji siedleckiej im. św. Jana Pawła II w całej swojej historii, a zwłaszcza w ostatnich stu latach, wydatnie wpisuje się w ciągle żywą intuicję Kościoła, który wsłuchany w słowo Boga znajduje inspirację i źródło swojego istnienia, ciągle na nowo stając się wspólnotą wiary niosącą przez wieki depozyt Bożego objawienia. Siedlecka *Alma Mater*, dzięki zaangażowaniu kolejnych wykładowców Pisma Świętego jest miejscem, gdzie powołani do kapłaństwa, nie tylko mogą rozkochać się w Słowie, ale także odpowiednio przygotować się intelektualnie, by w przyszłości być świadkiem „Bożego mówienia” wobec każdego napotkanego człowieka.

Streszczenie

Niniejszy artykuł miał na celu ukazanie, w jaki Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Siedleckiej im. św. Jana Pawła II na przestrzeni ostatnich stu lat realizowało podstawowy wymóg formacji do kapłaństwa, jakim jest intelektualne wprowadzenie

⁷⁴ Zob. E. Dąbrowski (red.), *Podręczna encyklopedia biblijna*, t. 1-2, Poznań 1959.

⁷⁵ Por. S. Siwiec, art. cyt., s. 356-357.

alumnów w znajomość Pisma Świętego. Kościół w Polsce doświadczył w XX w. wielu trudności związanych przede wszystkim z pierwszą i drugą wojną światową oraz reżimem komunistycznym. Mimo to, seminarium siedleckie dzięki ciągłemu odczytywaniu aktualnych wskazań Magisterium oraz zaangażowaniu coraz to lepiej wykształconych wykładowców, stanowiło środowisko przygotowania alumnów do wymagającej i odpowiedzialnej posługi Słowa.

Summary

The Holy Scriptures Lectures at the St. John Paul II Major Seminary of the Diocese of Siedlce from 1918 to 2018

This article was intended to show how the St. John Paul II Major Seminary of the Diocese of Siedlce over the last hundred years fulfilled the basic requirement of formation for the priesthood, which is the intellectual introduction of alumni into the knowledge of the Holy Scriptures. In the 20th century, the Church in Poland experienced many difficulties connected above all with the First and Second World Wars and the communist regime. Nevertheless, the seminary of the Diocese of Siedlce, thanks to the continuous reading of the current Magisterium's guidelines and the involvement of more and more educated lecturers, constituted an environment for preparing alumni for the demanding and responsible ministry of the Word.

Bibliografia

Babik, J. (2011). Ks. prałat dr Marian Bednarczyk (1993-2010). *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie*, 3, 129-133.

Balicki, L. (1984). Wyższe Seminarium Duchowne diecezji siedleckiej czyli podlaskiej w latach 1919-1939. *Roczniki humanistyczne* 2, ss. 192-240.

Benedykt XVI (2010). Przemówienie do profesorów i studentów Papieskiego Instytutu Biblijnego. *L'Osservatore Romano*, 2, 23-24.

Czubak, M. (2010). *Takich ludzi się nie zapomina*. Pobrano z: <http://www.echokatolickie.pl/index.php?str=100&id=2111&idd=14> Dnia (2018-09-24).

Chrostowski, W. (2011). Biskup prof. dr hab. Zbigniew Kiernikowski. W: W. Chrostowski (red.), *Nie wstydź się Ewangelii. Księga pamiątkowa dla biskupa Zbigniewa Kiernikowskiego w 65. rocznicę urodzin* (s. 9-14). Warszawa: ADAM.

Dąbrowski, E. (1959). *Podręczna encyklopedia biblijna* (t. 1-2). Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.

Franciszek (2013). Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*. Kraków: Wydawnictwo M.

Gmitruk, J. (2012). Kalendarium biograficzne ks. profesora Romana Krawczyka. W: J. Gmitruk – A. Wielgosz (red.), *Z Chrystusem w służbie Bogu i ludziom. Księga Jubileuszowa z okazji 60. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej księdza profesora Romana Krawczyka* (s. 21-24). Warszawa – Siedlce: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego.

Jan Paweł II (1992). Posynodalna Adhortacja Apostolska *Pastores dabo vobis*. Wiadomości Diecezjalne Siedleckie, 6-8, 121-236.

Kongregacja Nauki Wiary (1994). *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań: Pallotinum.

Kindracki, P. (2018). Kształtowanie kadry katechetycznej w diecezji siedleckiej. W: B. Błoński – R. Dmowski – D. Wereda (red.), *Diecezja Siedlecka 1818-2018. Studia i materiały z dziejów* (s. 268-271). Siedlce: Unitas.

Komorowski B. (2012). Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 czerwca 2012 r. W: *Monitor Polski*, Warszawa 24 lipca 2012 r. Pobrano z: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20120000524/O/M20120524.pdf> Dnia (2018-09-24).

Kondracka, B. (2011). Publikacje biskupa Zbigniewa Kiernikowskiego. W: W. Chrostowski (red.), *Nie wstydzę się Ewangelii. Księga pamiątkowa dla biskupa Zbigniewa Kiernikowskiego w 65. rocznicę urodzin* (ss. 585-610). Warszawa: ADAM.

Konferencja Episkopatu Polski (1999). *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*. Częstochowa: Niedziela.

Kongregacja ds. Duchowieństwa (2016). *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*. Pobrano z: <http://www.clerus.va/content/dam/clerus/Ratio%20Fundamentalis/Dar%20powołania%20do%20kapłaństwa.pdf> Dnia (2018-09-24).

Kudasiewicz, J. (1976). Bibliistyka. *Encyklopedia katolicka*, t. II (s. 511-513). Lublin: TN KUL.

Kusyk, K. *Wykłady w WSD na podstawie protokołów sesji profesorskich*, (maszynopis).

Łoniewski, J. (1997). 45 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Drohiczynie (1951-1996). *Studia Teologiczne Białystok, Drohiczyn, Łomża*, 15 (1997), ss. 225-243.

Matwiejuk, K. (2015). *Pratulini i jego duchowe dziedzictwo*. Siedlce: Unitas.

Müller, G.L. (2015). *Dogmatyka katolicka* (tłum. W. Szymona). Kraków.

Papieska Komisja Biblijna (1994). *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele* (tłum. K. Romaniuk). Poznań: Pallotinum.

Przanowski, M. (2018). *Wstęp do teologii 7a. „Teologia” i „teolog” – krótka historia terminów*. Pobrano z: <http://www.szkołateologii.dominikanie.pl/summa/wstep-do-teologii-7-teologia-i-teolog-krotka-historia-rozumienia-terminow/> Dnia (2018-09-24).

Przanowski, M. (2018). *Wstęp do teologii 7b. „Teologia” i „teolog” – krótka historia terminów*. Pobrano z: <http://www.szkołateologii.dominikanie.pl/summa/wstep-do-teologii-7-teologia-i-teolog-krotka-historia-terminow-cd/> Dnia (2018-09-24).

Przanowski, M. (2018). *Wstęp do teologii 8. Źródła teologii*. Pobrano z: <http://www.szkołateologii.dominikanie.pl/summa/wstep-do-teologii-8-zrodla-teologii/> Dnia (2018-09-24).

- Romizi, R. (2007³) *Greco antico. Vocabolario greco italiano etimologico e ragionato*, Bologna.
- Sawczuk, P. (2012). Dziesięć lat w służbie Kościoła siedleckiego. W: M. Czubak – B. Kondracka – M. Paluszkiewicz (red.), *Posłuszeństwo Ewangelii – Eucharystia. Księga jubileuszowa dedykowana biskupowi Zbigniewowi Kiernikowskiemu w 10. rocznicę sakry biskupiej i posługi pasterskiej w diecezji siedleckiej* (213-225). Siedlce: Unitas.
- Sidorczuk, H. (2002). Wspomnienie o śp. ks. profesorze Marku Majorze (1945-2000). *Wiadomości Diecezjalne Siedleckie*, 2-5, 178-181.
- Siwiec, S. (1978) Śp. ks. kan. mgr. Piotr Szpilewicz, *Wiadomości Diecezjalne Siedlce*, 11, 355-358.
- Sobór Watykański II (1968), Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym *Dei Verbum*. W: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, (s. 350-362). Poznań: Pallottinum.
- Sobolewski, Z. (2017). *Imię Twoje wysławiamy. Dzieje diecezji siedleckiej* (1818-2018). Siedlce: Unitas.
- Tronina, A. (2013). Pół wieku szkoły biblijnej (1956-2006). *The Biblical Annals* 3, 1, 119-145.
- Wiegard, J.M. (2011). Bibliistyka. W: F. Kogler – R. Egger-Wenzel – M. Ernst (red.), *Nowy leksykon biblijny* (s.81-82). Kielce: Jedność-Herder.
- Wielgosz, A. (2012). Bibliografia publikacji Ks. prof. dr. Hab. Romana Krawczyka w układzie chronologicznym. W: J. Gmitruk – A. Wielgosz (red.), *Z Chrystusem w służbie Bogu i ludziom. Księga Jubileuszowa z okazji 60. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej księdza profesora Romana Krawczyka* (25-44). Warszawa – Siedlce: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego.
- Wójcik, E. (2013). Teologia. W: E. Gigiliewicz (red.) *Encyklopedia katolicka*, t. XIX (kol. 654-670), Lublin: TN KUL.
- Vesey, G. – Foulkes, P. (1997). Teologia. W: *Filozofia. Słownik encyklopedyczny*, 320, Warszawa: RTW.